

УДК 343.1(477)

ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ПОНЯТТЯ, МОМЕНТ ВИНИКНЕННЯ ТА ЗНАЧЕННЯ

Боруш А.О., здобувач
кафедри кримінального процесу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена дослідженню сутності поняття кримінальної відповідальності й моменту її виникнення. Виокремлено її ознаки та значення.

Ключові слова: юридична відповідальність, кримінальна відповідальність, повідомлення про підозру, кримінально-правові відносини.

Статья посвящена исследованию сущности понятия привлечения к уголовной ответственности и момента её возникновения. Выделены её признаки и значение.

Ключевые слова: юридическая ответственность, уголовная ответственность, уведомление о подозрении, уголовно-правовые отношения.

Borush A.O. THE ATTRACTING TO CRIMINAL LIABILITY: LEGALITY AND VALIDITY

This article is dedicated to essence the attracting to criminal liability and the moment it's appearance. It's selected the signs and value.

Key words: legal liability, criminal liability, report about suspicion, criminal-law relationship.

Постановка проблеми. Притягнення до кримінальної відповідальності є одним із головних етапів досудового розслідування, на якому виникають певні права та обов'язки учасників кримінального провадження. Дослідження сутності притягнення до кримінальної відповідальності й момент, із якого вона настає, має велике значення при провадженні досудового розслідування.

Ступінь розробленості проблеми. Питання притягнення до кримінальної відповідальності досліджувалося такими вченими, як Л. Карнеєва, М. Строгович, О. Тихонов, Н. Завгородніков, Я. Брайнін, А. Ривлін, В. Смирнов, В. Курляндський та інші.

Мета статті полягає в дослідженні сутності поняття кримінальної відповідальності й моменту її виникнення, виокремленні її ознак і значення.

Виклад основного матеріалу. Якщо правопорушення є протиправним діянням, то відповідальність – це його прямий наслідок, що передбачається законом. Юридична відповідальність настає тільки за таке: а) за протиправне діяння (дію або бездіяльність); б) за винне діяння; в) тільки щодо деліктоздатного суб'єкта права, який безпосередньо вчинив це діяння. Воно виражає негативне ставлення суспільства до правопорушень і передбачає настання несприятливих юридичних наслідків для порушника, тому спирається на державний примус.

Юридична відповідальність здійснюється в межах правовідносин між суб'єктом, який порушив приписи правової норми, з одного боку, і державою в особі її органів чи інших організацій (наприклад, власника підприємства), що уповноважені визначити щодо порушника міру відповідальності на підставі правових норм, з другого боку. Отже, юридична відповідальність гарантується діяльністю компетентних органів щодо застосування санкцій правових норм, яка здійснюється в межах юридичної процедури. Остання за-

безпечує об'єктивність і всебічність розгляду справи про юридичну відповідальність суб'єкта правопорушення й водночас гарантує йому право на захист від моменту притягнення до відповідальності до її завершального етапу (реалізації).

Юридичний зміст відповідальності виражається в безумовному обов'язку правопорушника зазнавати несприятливих наслідків особистого, майнового або організаційного характеру, вид і міра яких передбачені санкціями правових норм. Варто мати на увазі, що законодавством передбачаються й обставини, що виключають юридичну відповідальність. Наприклад, у кримінальному праві – це необхідна оборона, крайня необхідність, казус тощо, у цивільному – непереборна сила, під впливом якої суб'єкт заподіяв шкоду правам і законним інтересам осіб [1, с. 357].

Підстави юридичної відповідальності – це необхідна єдність її фактичних і правових передумов, без яких вона не може бути реалізована. Фактичною підставою юридичної відповідальності є саме протиправне діяння (дія чи бездіяльність), у якому наявні всі елементи складу правопорушення. Юридичною підставою відповідальності є нормативні приписи, які чітко фіксують елементи складу правопорушення і містять його юридичні ознаки, і правозастосувальний акт, де дається всебічна оцінка обставин та особи, котра скоїла правопорушення, юридична кваліфікація вчинку й міститься мотивоване юридичне рішення.

Притягнення до юридичної відповідальності є одним із виявів правоохоронної функції держави, тобто такого напряму в діяльності її органів, який здійснюється виключно в правовій формі в межах компетенції й повноважень цих органів і врегульований процесуальними нормами (наприклад, Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України)).

Визначаючи кримінальну відповідальність, виходять із того, що вона є одним із видів

юридичної відповідальності. І хоча останню в правознавстві розуміють по-різному, проте у вузькому, спеціально-правовому, значенні юридичну відповідальність трактують як відповідальність ретроспективну, тобто як відповідну реакцію держави на вчинене в минулому правопорушення. Із цього погляду юридичну відповідальність можна визначити як вид і міру обмеження державною владою передбачених законом прав і свобод особи, яка вчинила правопорушення [2, с. 28].

Поняття кримінальної відповідальності відповідає родовим ознакам відповідальності юридичної й водночас має видові, визначальні ознаки, а саме: 1) кримінальна відповідальність – це вид державного примусу, що полягає насамперед в осуді злочинця і його діяння обвинувальним вироком суду, а також у покладанні додаткових для винного позбавлень і обмежень; 2) вид і міра обмежень особистою (наприклад, позбавлення волі), майновою (наприклад, штраф) або іншого характеру (наприклад, позбавлення права обіймати певні посади) визначені тільки в кримінальному законі й передусім у санкції кримінально-правової норми, що передбачає відповідальність за вчинений злочин; 3) кримінальна відповідальність є реальною взаємодією суду і спеціальних органів виконавчої влади, держави й особи, визнаної винною в учиненні злочину, у результаті чого ця особа зазнає визначених обмежень; 4) зазнавання зазначених обмежень завжди має вимушений, а не добровільний характер, оскільки їх застосування є обов'язком суду та спеціально уповноважених органів держави; 5) кримінальна відповідальність можлива лише за вчинення злочину, що є підставою такої відповідальності.

Так, Н. Загородніков зазначив, що «кримінальна відповідальність» як один із видів юридичної відповідальності являє собою реальне виконання кримінально-правової норми, результатом якого є справедливе вирішення того чи іншого конфлікту, що виник у скоєнні небезпечного для суспільства діяння, шляхом негативної оцінки поведінки цієї особи спеціальним органом держави – судом – і застосування до винної особи засобів державного примусу – покарання [3, с. 17].

П. Фріс зазначив, що поняття кримінальної відповідальності – це покладений на особу державою або суспільством чи прийнятий особою на себе самостійно обов'язок при порушенні кримінально-правових норм дати відповідь за свою поведінку компетентним органам і прийняти примусові заходи (покарання), адекватні ступеню суспільної небезпечності вчиненого злочину [4, с. 48].

Л. Карнеєва визначає кримінальну відповідальність як наявність встановлених у суворій відповідності із вимогами кримінально-процесуального закону фактичних даних, сукупність яких достатня для висновку про скоєння особою, котрій повідомлено про підозру, суспільно-небезпечного діяння і кваліфікації його згідно з нормою закону про кримінальну відповідальність, що передбачає це діяння як злочинне кримінально-каране [8, с. 35].

М. Баханов розглядав кримінальну відповідальність як реакцію держави на вчинений осо-

бою злочин. Така реакція виражається в певному правозастосовному акті органу держави – обвинувальному вирокові суду [2, с. 30].

Отже, кримінальна відповідальність – це вимушене зазнавання особою, котра вчинила злочин, державного осуду, а також передбачених Кримінальним кодексом України обмежень особистого, майнового або іншого характеру, що визначаються обвинувальним вироком суду й покладаються на винного спеціальними органами держави.

Досліджуючи питання, з якого моменту виникає кримінальна відповідальність і коли вона настає, що має важливе значення для правильного визначення цього поняття, варто відзначити, що в юридичній літературі з цього приводу не існує єдиної думки.

Убачається, що це питання може бути вирішено лише на підставі аналізу кримінально-правових відносин, оскільки саме в суспільних відносинах матеріалізується відповідальність, а право лише закріплює ці відносини в певній формі. Кримінальні правовідносини виникають у зв'язку з певною подією (фактом), із яким закон пов'язує настання правових наслідків.

Із цього приводу Н. Загородніков зазначає, що «юридичний факт», що породжує кримінальні правовідносини, і «підстава кримінальної відповідальності» – за своїм змістом тотожні поняття. Тобто, на думку останнього, юридичним фактом, який породжує кримінально-правові відносини, є скоєння злочину [3, с. 26].

У кримінально-правовій літературі висловлювались із цього приводу також інші точки зору. Так, Я. Брайнін зазначив, що, виходячи із розуміння кримінальних правовідносин як реального зв'язку між його суб'єктами, мова про виникнення вказаних правовідносин може йти лише тоді, коли особу притягнуто як обвинуваченого та висунуто обвинувачення в скоєнні злочину [5, с. 40].

В. Смирнов і П. Недбайло виникнення кримінальних правовідносин зараховують до моменту винесення вироку [6, с. 95; 7, с. 485].

Л. Карнеєва зазначає, що твердження, відповідно до яких підстава кримінальної відповідальності виникає не в момент скоєння злочину, а на більш пізніх етапах, убачаються помилковими й вірогідніше за все пояснюються зміщенням моменту виникнення кримінального правовідношення з його реалізацією [8, с. 5]. На думку останньої, норма закону про кримінальну відповідальність, установлюючи покарання за протиправне діяння, не має на увазі конкретну особу. Вона передбачає кримінальну відповідальність будь-якої особи, яка за певних умов може порушити заборону, що міститься в нормі. Тому деякі автори, зокрема А. Піонтковський, Б. Волженків, А. Чугаєв, Ю. Мельникова, Л. Карнеєва, уважають, що обов'язок відповідати за скоєне виникає в силу об'єктивного факту – скоєння злочину [9, с. 89; 10, с. 96; 11, с. 158; 12, с. 90].

На думку В. Курляндського, виникнення кримінальних правовідносин не залежить ні від притягнення особи до кримінальної відповідальності, ні від постановлення обвину-

вального вироку, який «не породжує кримінально-правове відношення, а встановлює, посвідчує та констатує його» [13, с. 91]. Аналогічну позицію займає і М. Строгович [14, с. 89].

Заслугує спеціального дослідження й точка зору А. Ривліна, який вважає, що «факт скоєного або передбачуваного злочину призводить до виникнення кримінально-правових відносин, але фактично вони виникають лише тоді, коли суб'єкти цих відносин почнуть здійснювати свої права та обов'язки, коли, інакше кажучи, розпочнеться застосування норм права» [15, с. 110]. Виникає сумнів щодо правомірності розмежування таких понять, як «призводити до виникнення» й «виникати». Очевидно, якщо юридичний факт призводить до виникнення правовідносин, то вони фактично й виникають. Але головне не в цьому. Немає сумніву в тому, що «передбачуваний злочин» не може розглядатися як юридичний факт, що породжує кримінально-правові відносини, оскільки це прямо суперечить вимогам закону. На відміну від кримінальних процесуальних відносин, суб'єкт яких (у разі необґрунтованого повідомлення про підозру) може й не збігатися із суб'єктом злочину, суб'єктом кримінально-правових відносин може бути лише особа, котра дійсно скоїла злочин.

В особи з моменту скоєння нею діяння, у якому міститься склад злочину, виникає обов'язок понести відповідальність за свої дії, а в держави (в особі спеціально уповноважених органів) виникає право на застосування до неї покарання. Однак момент виникнення й момент реалізації кримінальних правовідносин не збігаються, оскільки на цьому етапі ще не має місце застосування норми закону про кримінальну відповідальність. Правовідносини, які виникли, узагалі можуть залишитись нереалізованими, якщо злочин залишиться нерозкритим.

Реалізація кримінальних правовідносин здійснюється за вироком суду, яким визнано, що злочин дійсно мав місце, і призначено винній особі покарання в межах санкції відповідної норми закону.

Ураховуючи твердження О. Тихонова про те, що кримінальна відповідальність як державний осуд винного в скоєнні злочину виражається в покаранні цієї особи, не можна погодитись і з думкою Я. Брайніна, відповідно до якої особа «несе» кримінальну відповідальність уже в момент висунення обвинувачення, а не тільки при засудженні винної особи [16, с. 5]. Автори, котрі вважають, що кримінальна відповідальність виникає на більш ранніх етапах, нерідко посилаються на можливість звільнити від кримінальної відповідальності особу, дії якої ще не були предметом судового розгляду [17, с. 12].

Однак варто зазначити, що кримінальна відповідальність протікає в межах кримінально-правових відносин. Деякі вчені вважають, що вона виникає з моменту набуття законної сили обвинувальним вироком суду та закінчується, за загальним правилом, у момент погашення й зняття судимості. Такий погляд на момент виникнення і припинення криміналь-

ної відповідальності, як уже було досліджено вище, не є в науці загальноновизнаним, оскільки багато хто переконаний, що кримінальна відповідальність виникає на більш ранніх стадіях – із моменту вчинення злочину, затримання або арешту підозрюваного, повідомлення про підозру тощо.

Відповідно до п. 14 ст. 3 КПК України, притягнення до кримінальної відповідальності починається з моменту повідомлення особі про підозру в учиненні кримінального правопорушення. Отже, відповідно до вимог КПК України, кримінальна відповідальність виникає вже на стадії досудового розслідування, зокрема з моменту повідомлення особі про підозру.

Указані норми КПК України узгоджуються з висновками Конституційного Суду України, викладеними в рішенні від 27.10.1999 р. у справі № 1-15/99, яким дано офіційне тлумачення ч. 3 ст. 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність). Так, Конституційний Суд України вирішив, що кримінальна відповідальність настає з моменту набуття законної сили обвинувальним вироком суду, а притягнення до кримінальної відповідальності як стадія кримінального переслідування починається з моменту висунення особи обвинувачення в учиненні злочину.

Справді, саме притягнення до кримінальної відповідальності настає з моменту постановлення вироку суду. Однак таке притягнення потрібно розглядати як явище, що триває, має свій початок і кінець. Саме це має на увазі й законодавець у приписах ст. 3 КПК України та Конституційний Суд України у своєму рішенні.

Значення притягнення до кримінальної відповідальності полягає не у визнанні особи винною й не в установленні кримінальної відповідальності, а у створенні для цього необхідних умов. У результаті розслідування встановлюються фактичні дані, необхідні для вирішення питання, чи були підстави для виникнення кримінальних правовідносин, чи був скоєний злочин і ким.

Притягнення до кримінальної відповідальності тільки тоді відповідає інтересам правосуддя, коли воно є законним і обґрунтованим. Необґрунтоване притягнення до відповідальності невинної особи або звільнення від неї злочинця – грубе порушення закону. Ураховуючи важливе значення акта притягнення до кримінальної відповідальності, закон пов'язує його реалізацію із наявністю необхідної для цього підстави.

Як зазначає І. Самощенко, основна вимога законності щодо матеріальної сторони юридичної відповідальності полягає в тому, що відповідальність допустима лише за діяння, яке заборонене законом, і тільки в межах, установлених законом; стосовно процесуальної сторони відповідальності повинна бути обґрунтована розслідуванням конкретної справи в порядку та формі, визначених законом [18, с. 33].

Ця вимога прямо пов'язана із визначенням правильного співвідношення норм кримінального-матеріального і кримінального процесуального закону. Передбачаючи, яке

діяння або бездіяльність є суспільно-небезпечним, закон про кримінальну відповідальність допускає притягнення до кримінальної відповідальності лише тієї особи, у діянні або бездіяльності якої міститься склад злочину. Дотримання вимог кримінального процесуального закону передбачає не тільки точну відповідність дій слідчого/прокурора нормам, які безпосередньо регулюють притягнення до кримінальної відповідальності, а й дотримання всіх процесуальних правил, що належать до провадження розслідування злочинів. Відхилення від приписів закону може призвести як до неправильного вирішення питання щодо наявності підстави для притягнення до кримінальної відповідальності, осуду невинної особи, так і до безпосереднього звільнення від кримінальної відповідальності й покарання винної.

Як слушно зазначає Л. Карнеєва, шкідливі наслідки в обох випадках виходять за межі конкретного провадження. При засудженні особи, котра фактично не скоїла злочину, грубо порушуються не тільки права особи, а й підривається довіра до органів правосуддя та віра в справедливість закону [8, с. 33].

Необґрунтоване звільнення від відповідальності підриває принцип невідворотності покарання, зміцнює відчуття безкарності й зумовлює скоєння нових (нерідко більш тяжких) злочинів. Якщо кримінальна репресія позбавлена «влучності», це породжує негативне ставлення до закону, почуття безкарності.

Притягнення до кримінальної відповідальності як важлива умова призначення справедливого покарання особі, яка дійсно скоїла злочин, може бути визнано законним лише в тому випадку, коли воно є обґрунтованим.

Обґрунтованість притягнення до кримінальної відповідальності як загальне поняття означає відповідність висновку про скоєння особою злочину фактичним обставинам, установленим у провадженні. Саме тому обґрунтованість охоплює не тільки наявність доказів, за допомогою яких встановлюються фактичні обставини, а й оцінку достатності їхньої сукупності, отримання в підсумку цієї оцінки правильного результату.

Притягнення до кримінальної відповідальності не може бути визнано обґрунтованим, якщо при його здійсненні не дотримана хоча б одна вимога процесуального закону.

Висновки. Отже, законне та обґрунтоване притягнення до кримінальної відповідальності сприяє об'єктивному розслідуванню обставин кримінального провадження й надалі призначенню справедливого покарання в

разі визнання особи винною у скоєнні кримінального правопорушення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Загальна теорія держави і права : [підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / [М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.] ; за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Х. : Право, 2002. – 423 с.
2. Кримінальне право України: Загальна частина : [підручник] / [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.] ; за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.
3. Загородников Н.И. Уголовное право (Общая и особенная части) : [учебник для средних юридических школ] / Н.И. Загородников ; ред. Н.И. Загородников. – М. : Юридическая литература, 1969. – 527 с.
4. Фріс П.Л. Кримінальне право України: Загальна частина : [підручник для студентів вищих навчальних закладів] / П.Л. Фріс. – К. : Атіка, 2004. – 488 с.
5. Брайнин Я.М. Уголовная ответственность и её основание в советском уголовном праве / Я.М. Брайнин. – М. : Юридическая литература, 1963. – 276 с.
6. Смирнов В.Г. Правоотношения в уголовном праве / В.Г. Смирнов // Правоведение. – 1961 – № 3.
7. Недбайло П.Е. Применение советских правовых норм / П.Е. Недбайло. – М. : Госюриздат, 1960. – 496 с.
8. Карнеева Л.М. Привлечение к уголовной ответственности. Законность и обоснованность / Л.М. Карнеева. – М. : Юридическая литература, 1971. – 136 с.
9. Пионтковский А.А. Правоотношения в уголовном праве / А.А. Пионтковский // Правоведение. – 1962. – № 2.
10. Волженкин Б.В. Общественная опасность преступника и основание уголовной ответственности / Б.В. Волженкин // Правоведение. – 1963. – № 3.
11. Чугаев А.П. К вопросу о понятии и признаках уголовной ответственности в советском праве / А.П. Чугаев // Вопросы уголовного и уголовно-процессуального законодательства. – Казань : Изд-во Казанского гос. ун-та, 1969. – С. 148–167.
12. Мельникова Ю.Б. О понятии и сущности уголовно-правовых отношений / Ю.Б. Мельникова // Советское государство и право. – 1970. – № 6.
13. Курляндский В.И. О сущности и признаках уголовной ответственности / В.И. Курляндский // Советское государство и право. – 1963. – № 11.
14. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: Основные положения науки советского уголовного процесса / М.С. Строгович – М. : Наука, 1968. – Т. 1. – 1968. – 470 с.
15. Ривлин А.Л. Об уголовно-правовых и уголовно-процессуальных отношениях / А.Л. Ривлин // Правоведение. – 1959. – № 2.
16. Тихонов К.Ф. О сущности уголовной ответственности / К.Ф. Тихонов // Вопросы предупреждения преступности : учёные записки Томского университета. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1967. – № 69.
17. Филимонов В.Д. Личность преступника и проблема основания уголовной ответственности / В.Д. Филимонов // Вопросы предупреждения преступности : учёные записки Томского университета. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1967. – № 69.
18. Самощенко И.С. Юридическая ответственность в советском обществе / И.С. Самощенко // Уч. зап. ВНИИ Советского законодательства. – Вып. 2 (19). – М., 1964.